

УДК 372.461

І. С. Бахов,

доктор філософії в галузі психології, доцент
почесний професор Міжнародної Кадрової Академії,
(Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ)

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Стаття присвячена проблемі формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів у системі вищої лінгвістичної освіти, наголошується на необхідності застосування особистісно-діяльнісного підходу в процесі формування, виокремлено професійні функції перекладача.

Встановлення в сучасному суспільстві ринкових відносин, стрімкий розвиток міжнародних зв'язків не тільки відкриває нове поле діяльності перед перекладачами, але й ставить їх в умови жорсткої конкуренції, що неминує веде до збільшення вимог до представників даної професії. Будучи не допоміжною, а центральною фігурою міжкультурного спілкування і взаєморозуміння, перекладачі-професіонали виконують соціально важливу комунікативну функцію, уможлижуючи міжнародні контакти в політичній, комерційній, науково-технічній та інших галузях, без яких неможливо уявити існування сучасного людства. Виникає гостра потреба у формуванні професійної, перш за все, комунікативної компетентності майбутніх перекладачів, оскільки комунікація для перекладача є метою, змістом і результатом діяльності.

Вирішення проблеми формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів в системі вищої лінгвістичної освіти вимагає розробки теоретико-методологічної стратегії в умовах нової педагогічної парадигми, яка ґрунтується на ідеях модернізації, гуманізації, гуманітаризації освіти.

Сутність поняття професійної компетентності було предметом розгляду в роботах О. Є. Антонової, В. П. Беспалько, Б. С. Гершунського, О. А. Дубасенюк, М. Б. Євтуха, Е. Є. Зеєр, І. А. Зязюна, В. Н. Комісарова, Н. В. Кузьміної, О. Є. Ломакіної, А. К. Маркової, С. Г. Молчанова, В. М. Монахова, Н. Г. Ничкало, Є. М. Павлютенкова, А. І. Пискунова, М. В. Розова, В. О. Сластьоніна та інших.

У полі зору вчених-методистів знаходяться питання формування всіх компонентів комунікативної компетенції студентів різних типів навчальних закладів, які вивчають іноземні мови. Проте процес професійної підготовки майбутнього перекладача до формування міжкультурної комунікативної компетентності (МПК) студентів як об'єкта дослідження залишається дещо поза увагою методистів. Проблема визначення ролі МПК у структурі професійної компетентності майбутнього перекладача, розкриття її сутності, розробки ефективних технологій формування професійної компетентності майбутніх перекладачів ще не отримала належної уваги в науці і є недостатньо розробленою. Значний потенціал міжкультурної комунікативної компетентності у вихованні майбутнього перекладача, розвитку гуманістичної полікультурної спрямованості в загальному процесі підготовки перекладача залишається недослідженим у цілому.

Завдання статті полягає у висвітленні стану розробки проблеми професійної компетентності майбутнього перекладача в сучасній психолого-педагогічній літературі.

Як показує категорійний аналіз, "компетенція" є похідним поняттям від "компетентності" і означає сферу застосування знань, умінь і навичок людини, а "компетентність" – семантично первинна категорія, яка представляє їх інтеріоризовану (трансформовану в особистісний досвід) сукупність, систему, деякий "багаж" знань людини. Тому, "компетентна" у своїй справі людина означає "той, хто є визнаним знавцем у будь-якому питанні" [1: 250].

В якості теоретико-методологічної стратегії формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів може виступати методологічний підхід до дослідження. Звісно, сам підхід, як справедливо зазначає Б. С. Гершунський, може бути не єдиним, "він допускає, і навіть передбачає альтернативність застосовуваних освітніх стратегій" [2: 54].

Вдосконалення освіти відбувається з точок зору різних підходів: системно-структурного, програмно-цільового, професійно-особистісного, технологічного, синергетичного, інтегративно-модульного та інших.

Виходячи зі специфіки професійної комунікації майбутніх перекладачів, для ефективного здійснення якої потрібне системне використання лінгвістичних, соціокультурних, соціально-психологічних знань і відповідних умінь і якостей, які характеризують особливу "перекладацьку особистість", здатну здійснювати діалог культур, ми обрали в якості базових системний, культурологічний та особистісно-діяльнісний підходи.

Основи особистісно-діялісного підходу були закладені у працях Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна, де особистість розглядалась як суб'єкт діяльності, яка сама, формуючись у діяльності та у спілкуванні з іншими людьми, визначає характер цієї діяльності та спілкування.

Поняття "професійна компетентність" розробляється з позицій теорії управління навчальним процесом, наукової організації навчального процесу, а також педагогічної акмеології, в якій виступає "наслідком особливого типу організації предметно-специфічних знань" [3: 256] і результатом "інтенсивної практики і навчання у відповідній предметній спеціалізації" [3: 257]. Формування професійної компетентності є обов'язковим компонентом змісту навчання, що займає повноправне місце у загальній професійній підготовці спеціаліста [4].

С. Г. Молчанов трактує професійну компетентність як "коло запитань, в яких суб'єкт володіє знаннями, досвідом, сукупність яких відображає соціально-професійний статус і професійну кваліфікацію", а також деякі особистісні, індивідуальні особливості, які забезпечують можливість реалізації певної професійної діяльності [5: 85].

На відміну від терміну "кваліфікація", дане поняття включає поряд із суто професійними знаннями і уміньми, що характеризують кваліфікацію, такі якості, як ініціативність, комунікативні здібності, вміння вчитися, логічно мислити, видобувати й переробляти інформацію [6: 139-131].

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що професійна компетентність відноситься до професії і характеризується ступенем підготовленості спеціаліста до професійної діяльності. Складові компетентності в більшості випадків розглядаються через аналіз професійно значущих властивостей і якостей спеціаліста, котрі забезпечують ефективне виконання поставлених перед ними завдань. Розкриваючи нашу позицію по відношенню до професійно-комунікативної компетентності майбутнього перекладача, ми також будемо використовувати зазначений прийом.

Професійна компетентність може також вивчатися в контексті окремої професії. Для нас цікавими є дослідження, які розглядають це поняття в галузі перекладознавства. Вивченням особливостей професійної компетентності перекладача займаються вітчизняні та зарубіжні науковці: В. Н. Комісаров, Л. К. Латишев, Р. К. Мін'яр-Белоручев, В. В. Сафонова, І. І. Халєєва, Ю. Хольц-Мянттярі та ін.

У даній галузі професійна компетентність характеризується в першу чергу, як сума знань, умінь, навичок і особистісних характеристик, які потрібні перекладачу для успішного здійснення своїх професійних функцій [7: 11].

Перекладацька діяльність має комунікативний характер і розглядається як особливий вид мовної діяльності, спрямований на реалізацію завдань міжмовної комунікації (В. Г. Гак, Л. К. Латишев, Р. К. Мін'яр-Белоручев, Х. Фермеєр, І. І. Халєєва та ін.). У процесі професійної комунікації перекладач виконує когнітивно-інформаційну, проектувальну, організаторську, посередницьку, гностичну, креативну функції. Когнітивно-інформаційна функція пов'язана з процесом прийому і передачі (кодування і декодування) інформації знаковими засобами (І. Я. Рецкер, А. Д. Швейцер та ін.). проектувальна функція полягає у виборі комунікативних дій, найбільш ефективних для вирішення професійних завдань, у вірогіднішому прогнозуванні наслідків такого вибору для досягнення поставленої мети (В. Вілс, Ю. Хольц-Мянттярі, Х. Фермеєр та ін.).

Організаторська функція проявляється в процесі безпосередньої взаємодії з клієнтами, коли перекладач намагається виконати конкретне завдання, застосовуючи індивідуальні засоби долаття труднощів і адекватним чином організовуючі інформацію, власну діяльність і поведінку в ході професійного спілкування (І. А. Алексєєва).

Посередницька функція полягає в задоволенні зовнішньої потреби в спілкуванні між людьми, які не володіють спільною мовою, або, інакше кажучи, людьми, що розділені лінгвоетнічним бар'єром. Гностична (дослідницька) функція базується на здібності перекладача адекватно сприймати, розуміти, оцінювати іншу людину й давати реальну самооцінку. Виокремлення даної функції пов'язане з визначенням перекладу не як процесу кодування і декодування повідомлень, а як реалізації здібності до інтерференції, тобто здібності робити висновки з поведінки інших людей – вербальної та невербальної (Е. А. Гутт, М. Я. Цвілінг та ін.). Оскільки перекладач має самостійне право на остаточне рішення, правомірним є виділення креативної функції, яка регулює створення нової інформації і пов'язана з пошуком, обробкою і застосуванням інформації в конкретній ситуації для вирішення перекладацьких проблем (В. Вілс, В. Н. Комісаров та ін.).

Реалізація цих функцій вимагає від перекладача певного рівня професійної компетентності. Як справедливо зазначає Р. К. Мін'яр-Белоручев, "компетентність перекладача перш за все визначається знанням двох мов і вільне володіння ними" [8: 11]. Учений включає до професійної компетентності перекладача володіння мовною, мовленнєвою компетенцією, а також володіння навиками перекладу, ораторства і літературний талант.

Розглядаючи особистісно-діяльнісний підхід у вирішенні проблеми формування професійної компетентності майбутніх перекладачів як поєднання його особистісного і діяльнісного компонентів, зазначимо, що перший співвідноситься з особистісним, або, як останнім часом він визначається, особистісно зорієнтованим (М. А. Алексєєв, Е. В. Бондаревська, Е. Ф. Зеєр, В. В. Сериков, І. С. Якиманська та ін.) підходом в освіті. Відповідно із зазначеним підходом головним освіті стає особистість того, хто навчається, забезпечення комфортних, безконфліктних і безпечних умов її розвитку, реалізації її природних потенціалів. Концептуальна основа цього підходу походить з положень багатьох концепцій і теорій минулого і сьогодення: в ідеях гуманізму, втілених у педагогічному досвіді В. О. Сухомлинського, Я. Корчака; в положеннях особистісно-гуманної концепції діалогу культур М. М. Бахтіна – В. С. Біблера та ін. Е. Ф. Зеєр використовує поняття "особистісно-зорієнтоване виховання", під яким він розуміє "становлення духовності особистості, яка дозволяє їй реалізовувати свою природну, біологічну і соціальну сутність" [9: 31]. Необхідно підкреслити, що в його особистісному компоненті цей підхід можна співвіднести із концентрованим на тих, хто навчається підході, А. Маслоу, К. Роджерса, що формується на основі гуманістичної психології.

Особистісно-діяльнісний підхід у своєму особистісному компоненті передбачає, як зазначає І. О. Зимня, що в центрі навчання заходиться сам той, хто навчається – його мотиви, цілі, неповторний психологічний склад, тобто студент як особистість. Виходячи з інтересів студента, його рівня знань і умінь, викладач визначає навчальну мету заняття і формує, спрямовує, корегує весь освітній процес з метою розвитку його особистості. Відповідно мета кожного заняття під час реалізації особистісно-діяльнісного підходу формується з позиції кожного окремого студента та усієї групи в цілому.

Застосування особистісно-діяльнісного підходу в його особистісному компоненті в процесі формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів дає можливість активізувати внутрішні резерви особистості, яка саморозвивається: усвідомлення індивідом природних міжособистісних ситуацій, самого себе як учасника цих діяльнісних ситуацій, власних "бар'єрів" в професійному спілкуванні, дати йому концептуальний інструментарій до проблеми "Я – в перекладацькій ситуації". Це передбачає спеціальну організацію його учбової та квазіпрофесійної діяльності, оскільки, як зазначав С. Л. Рубінштейн [10], зробити особистісний аспект єдиним означає закрити для себе шлях до вивчення закономірностей психічної діяльності і "тим більш діяльності і поведінки людини в цілому", додає І. О. Зимня [11: 77].

У своєму діяльнісному компоненті особистісно-діяльнісний підхід має багатосторонні передумови формування: у загально педагогічному плані – це положення про суб'єкт-суб'єктні стосунки вчителя і учня (А. Ф. Дістервег) і активності того, хто навчається (І. Г. Песталоцці, А. Ф. Дістервег, Л. М. Толстой, П. Ф. Каптерев та ін.); в загально психологічному – теорія діяльності (О. М. Леонтьєв), особистісно-діяльнісного опосередкування, (С. Л. Рубінштейн, А. В. Петровський та ін.), теорія учбової діяльності (Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов, І. О. Зимня, А. К. Маркова, І. І. Ільєсов).

Діяльнісний компонент особистісно-діяльнісного підходу дозволяє вивчати педагогічні процеси в логіці цілісного розгляду всіх основних компонентів професійної діяльності (її цілей, мотивів, дій, аналізу результатів). При цьому в процесі професійної підготовки майбутній перекладач вчиться реалізовувати професійно-комунікативну діяльність. Діяльнісний компонент передбачає засвоєння знань, оволодіння вміннями в процесі власної активності, вирішення практичних завдань за рахунок гуманних, рівнопартнерських, суб'єкт-суб'єктних відносин.

З позицій гуманізації освіти особистісно-діяльнісний підхід передбачає створення сприятливих умов для "повноцінного прояву, розвитку особистісних функцій усіх суб'єктів освітнього процесу" [12: 12].

Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів як міжкультурних посередників доцільно розглядати з урахуванням культурологічної концепції, в якій культура представлена як соціальне явище, в тому числі й педагогічне.

Аналіз літератури з проблем культурології дозволив нам виділити деякі аспекти культурологічного підходу до вивчення процесу формування професійно-комунікативної компетентності майбутнього перекладача. На думку багатьох дослідників (А. І. Арнольдов, Ю. І. Єфимова, І. А. Громов, В. П. Тугаринов та ін.), людина завжди діє в рамках культури, будучи одночасно об'єктом культурних дій і суб'єктом, творцем цінностей.

У працях В. С. Біблера, Н. С. Злобіна, І. Ф. Ісаєва проблема культури розглядається як проблема зміни самої людини, її становлення як творчої особистості. Це є також проблемою взаємодії людей, у якій відбувається взаємообразне формування, що забезпечує актуалізацію культури. З цього боку ми розглядаємо майбутнього перекладача як суб'єкта культури, як вільну, активну індивідуальність, котра зорієнтована на вільну творчість, і трансформує ставлення до накопиченої культури.

Інший аспект культурологічного підходу до дослідження професійно-комунікативної компетентності розглядає культуру як невід'ємну частину лінгвістичної освіти. На початку 80-х років з'явилися дослідження із застосування культурологічного підходу до вивчення іноземних мов (Л. Блумфілд, Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, М. О. Фаєнова та ін.). Це обумовлено зміною соціальних і політичних умов у світі, більшого ступеня відкритості міждержавних відносин, пошуком нових форм спілкування представників різних культур, необхідністю виховання толерантності до різних проявів культури іншої нації.

У підготовці перекладача цей підхід почав застосовуватися у зв'язку із зміною його соціальної ролі в суспільстві. Згідно з багатьма концепціями, перекладач виступає не лише в якості мовного посередника, а як мовний консультант, спеціаліст, котрий добре знається на мові, культурі, економіці відповідної країни. Як справедливо зазначає В. Н. Комісаров, "у перекладі стикаються різні культури, системи цінностей, різні склади мислення, різні літератури, різні епохи, різні рівні розвитку, різні традиції і установки" [13: 23]. Переклад, на думку Л. Д. Швейцера, "є актом міжкультурної комунікації" [14: 47].

Урахування цих чинників у контексті лінгвістичної освіти майбутніх перекладачів означає вихід за межі мови до галузі соціальної історії людини, системи її соціальних знань, світоглядних ідей, системи цінностей і відносин, особливостей вербальної і невербальної поведінки та форм свідомості [15].

Ми поділяємо думку вітчизняних та зарубіжних педагогів про те, що перспектива розвитку вітчизняної системи підготовки перекладачів повинна бути тісно пов'язана:

- з наявністю реального виходу на іншу культуру, її представників;
- з конструюванням процесу професійного навчання як процесу пізнання іншої культури і відповідно усвідомлення ними своєї належності до певної соціокультурної спільноти, що буде сприяти створенню умов для взаєморозуміння та взаємодії представників різних культур в умовах полікультурної комунікації.

Застосування культурологічного підходу у формуванні професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів спрямоване на правильне сприйняття, розуміння і оцінку інших культур. Міжкультурне спілкування є в повному розумінні рівноправним діалогом культур. Повага до чужої культури і поглиблене пізнання своєї – це передумова культурної рефлексії, уміння поставити себе на місце партнера по спілкуванню, уявити його спосіб мислення, вміння знайти точки стикання в процесі комунікації. Це, у свою чергу, робить необхідним формування комунікабельності, толерантності, умінь соціальної взаємодії.

Ми розглядаємо процес формування професійно-комунікативної компетентності майбутнього перекладача як складний і багатобічний процес, як педагогічну систему, під якою ми, слідом за В. П. Беспалько, розуміємо "сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, які необхідні для створення організованого, цілеспрямованого і навмисного педагогічного впливу на формування особистості" [16: 6]. Для виявлення компонентного складу даної системи та її підсистем, їх зв'язку і відносин в процесі її функціонування і розвитку, нами застосовувався системний підхід, основні положення якого широко представлені у працях Ю. А. Конаржевського, Н. В. Кузьміної, Г. Н. Серікова, В. А. Сластьоніна та ін.).

Основним інструментом цього підходу є системний аналіз, який являє собою сукупність методів прийомів для вивчення складних об'єктів. Прийнято виокремлювати чотири аспекти здійснення системного аналізу, які можна застосувати до педагогічних об'єктів і явищ: морфологічний, структурний, функціональний, генетичний. Ю. А. Конаржевський підкреслює, що усі вони виступають в органічній єдності, яка обумовлена єдністю властивостей цілісної системи [17]. Найповніше ця єдність проявляється у моделюванні.

Моделювання – це теоретичний метод наукового пізнання, який характеризується як відтворення характеристик якогось об'єкту на іншому об'єкті, спеціально створеному для вивчення, який називається при цьому моделлю. Другий з об'єктів, який зветься моделлю першого, знаходиться в певній об'єктивній відповідності до пізнавального об'єкта, здатний заміщувати його на певних етапах пізнання і під час його дослідження дає, зрештою, інформацію про об'єкт, що моделюється [18: 107]. Вивчаючи проблему формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів, вважаємо за необхідне розробити модель даного процесу, внаслідок чого ми звертаємося до методу моделювання. Моделювання завжди визначається через поняття "модель".

Під моделлю ми разом з Б. А. Глинським, Б. С. Грязновим, розуміємо "самостійний об'єкт, який знаходиться в певній відповідності (але не тотожний) з об'єктом, що пізнається, здатний замішувати останній в деякій мірі і що дає певну інформацію, яка переноситься за певними правилами відповідності на модельований об'єкт" [19: 88].

Таким чином, вивчення стану проблеми формування професійно-комунікативної компетентності в педагогічній теорії та практиці дозволило зробити наступні висновки: актуальність проблеми формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів визначається протиріччям між соціальною потребою у висококваліфікованих перекладачах, здатних компетентно здійснювати професійно-комунікативну діяльність, і недостатньою розробленістю шляхів формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів в теорії та практиці вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Словник української мови. В 10 т. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 4. – 1624 с.
2. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века: Учеб. пособие. – М.: Пед. общ-во России, 2002. – 512 с.
3. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1997. – 397 с.
4. Жеребкина В. Ф. Формирование педагогической коммуникативной компетентности будущих учителей в процессе обучения в вузе: Автореф. дис. ... канд. пед. Наук: 13.00.08 // Челяб. гос. пед. ун-т. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. ун-та, 2001. – 18 с.
5. Молчанов С. Г. Теоретическая и практическая аттестация педагогических руководящих работников образовательного учреждения. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. ун-та, 1998. – 255 с.
6. Професиональное образование. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / Под ред. С. М. Вишняковой. – М.: НМЦСПО, 1999. – 538 с.
7. Комиссаров В. Н. Теоретические основы методики обучения переводу. – М.: МГЛУ, 1997. – 56 с.
8. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода. – М.: Московский лицей, 1996. – 206 с.
9. Зеер Э. Ф. Личностно-ориентированное профессиональное образование. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. проф.-пед. ун-та, 1998. – 126 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Изд-во Питер, 1999. – 720 с.
11. Зимняя И. А. Педагогическая психология: Учеб. для вузов. – М.: Логос, 2003. – 384 с.
12. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 285 с.
13. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. – М.: Изд-во "ЭТС", 2002. – 424 с.
14. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1987. – 214 с.
15. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: Метод. рук-во – М.: Рус. яз., 1992. – 246 с.
16. Беспалько В. П., Татур Ю. Г. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов. – М.: Высш. шк., 1989. – 144 с.
17. Конаржевский Ю. А. Что нужно знать директорам школы о системе и системном подходе: Учеб. пособие. – Челябинск: Изд-во Чел. гос. пед. ин-та, 1986. – 135 с.
18. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1991. – 559 с.
19. Моделирование как метод научного исследования: гносеологический анализ / Б. А. Глинский, Б. С. Грязнов, В. С. Дынин, Е. П. Никитин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1965. – 248 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.06. 2009 р.

Бахов И. С. Проблема формирования профессионально-коммуникативной компетентности будущих переводчиков.

Статья посвящена проблеме формирования профессионально-коммуникативной компетентности будущих переводчиков в системе высшего лингвистического образования, подчеркивается необходимость применения личностно-деятельностного подхода в процессе формирования компетентности, выделены профессиональные функции переводчика.

Bakhov I. S. The Problem of Formation of Professional Communicative Competence of Future Translators.

Article is dedicated to problems of formation of professional communicative competence of future translators in the system of higher linguistic education, it is stressed the necessity of application of personality active approach in the formation process, outlined are professional functions of translator.